

<https://doi.org/10.5559/di.30.1.07>

OBRAZOVANJE O GENOCIDU NAD ROMIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU U REPUBLICI HRVATSKOJ

Danijel VOJAK

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska

UDK: 37.016(497.5):341.485(=214.58)"1939/1945"

Pregledni rad

Primljeno: 27. 12. 2019.

Rad je nastao unutar projekta "Istraživanje stradanja romskog stanovništva na području Dalmacije, Hrvatskog primorja i Istre za vrijeme Drugoga svjetskog rata" koji je 2019. podržalo i financiralo Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar proveo je projekt pod vodstvom dr. sc. Danijela Vojaka i suradnika dr. sc. Ivana Brlića.

Romsko stanovništvo živi više od šest stoljeća na hrvatskim područjima i u tom je razdoblju većinom bilo progonjeno od državnih i lokalnih vlasti koje su težile njihovoj asimilaciji. Takva anticiganistička praksa nije bila jedinstvena za hrvatski prostor, nego se provodila u većini drugih europskih država. Vrhunac takve represivno-asimilacijske politike dogodio se uoči i u vrijeme Drugoga svjetskog rata u Europi, a rezultirao je otprilike s pola milijuna ubijenih Roma. Nakon Drugoga svjetskog rata izostalo je komemoriranje i priznavanje romskih žrtava u većini europskih zemalja, uključujući i socijalističku Hrvatsku (Jugoslaviju). Takva marginalizacija kulture sjećanja na romske ratne žrtve odrazila se na području izostanka obrazovanja i odgoja o ovoj tematici u hrvatskom obrazovnom sustavu, gdje se ono većinom spominje tek u nekoliko riječi. Rad je usmjeren na analizu kako je tematika stradanja Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Europi (ne)integrirana u hrvatski obrazovni sustav.

Ključne riječi: Romi, Nezavisna Država Hrvatska, genocid, obrazovanje, odgoj

Danijel Vojak, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, 10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: danijel.vojak@pilar.hr

UVOD

Romsko stanovništvo živi na europskom području najmanje osam stoljeća, a ono je do danas većinom bilo negativno percipirano kao da su besposličari, kriminalci, špijuni i sl. U skladu s tim vlasti u europskim državama većinom su primjenjivale represivno-asimilacijsku politiku. Takva politika imala je

svoj vrhunac za Drugoga svjetskog rata, kada su nacističke vlasti sa svojim državama sljedbenicima primijenile model genocidnog istrebljenja Roma. Rezultat takve politike bilo je otprilike pola milijuna ubijenih Roma u tom ratu. Ustaške vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj primijenile su takvu genocidnu politiku prema Romima što je dovelo gotovo do njihova demografskog uništenja. Nakon završetka rata u većini europskih zemalja, uključujući i tadašnju socijalističku Hrvatsku (Jugoslaviju), kultura sjećanja na romsku žrtvu bila je potisnuta na marginu društvenoga komemorativnog diskursa, što se u nekim europskim državama promijenilo tek prije dva desetaka godina. Iako se u Republici Hrvatskoj u zadnjih deset godina primjećuje određeni pomak u komemoriranju romskih žrtava, i dalje je primjetan znatan manjak obrazovanja o ovoj tematici. Upravo je to pitanje – o odnosu hrvatskoga obrazovnog sustava prema romskom stradanju u Drugom svjetskom ratu – središte analize ovog rada.

UKRATKO O STRADANJU I KOMEMORIRANJU ROMSKIH ŽRTAVA DRUGOGA SVJETSKOG RATA U EUROPI I NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Romsko stanovništvo naselilo se na hrvatska područja najranije u drugoj polovini XIV. stoljeća kao dio njihove šire migracije iz jugoistoka Europe prema njezinim zapadnim i sjevernim dijelovima. Povijest Roma na hrvatskim područjima ponajprije su obilježila razdoblja u kojima su državne i lokalne vlasti provodile politike represivne asimilacije, koju danas možemo obuhvatiti pojmom anticiganizam ("antigypsyism"). Ovaj pojam, koji je uveden u analitički diskurs prije tridesetak godina, neki definiraju kao poseban oblik rasizma prema Romima, posebice u kontekstu nasilja, govora mržnje, diskriminacije, segregacije, stigmatizacije i lošega položaja u političkom, znanstvenom, javnom i civilnom društvu Roma (Antigypsyism, 2017; Nicolae Ciolan, 2006, str. 22-32). Takva politika temeljila se na predrasudama i stereotipima o Romima kao asocijalcima, besposličarima, kriminalcima, špijunima i sl. Takav anticiganski odnos prema Romima nije bio jedinstven samo za hrvatska područja nego i za većinu europskih zemalja, gdje su Romi bili ubijani, mučeni ili protjerivani samo zato što su Romi. Vrhunac takve proturomske politike prema Romima u Europi dogodio se za Drugoga svjetskog rata, kada su nacističke vlasti s nekim zemljama saveznicima, posebice s Nezavisnom Državom Hrvatskom i Rumunjskom, provodile politiku njihova genocidnog istrebljenja. Rezultat takve politike bili su veliki gubici među romskim stanovništvom, koji se procjenjuje i na do 500 000 ubijenih Roma (Vojak, 2018a; 2018b; Lengel-Krizman, 2003).

Nakon Drugoga svjetskog rata romska žrtva bila je potisnuta na marginu i nepriznata u većini europskih društava. Takva marginalnost odnosa prema romskim žrtvama uočljiva je bila u praksi sudova u Zapadnoj Njemačkoj, koji su sve do početka 1960-ih odbijali priznati kako su nacističke vlasti počinile genocid nad Romima i Sintima (kao posebna skupina Roma), već su smatrale da su te vlasti prema njima postupale kao prema asocijalnim osobama u skladu s tadašnjim zakonskim propisima. No na početku 1960-ih sudska se praksa promijenila u korist priznavanja da su Romi i Sinti bili žrtve genocidne politike nacističkih vlasti, što je otvorilo vrata službenom priznanju, a ono se dogodilo 1962., kada je njemački kancelar Helmut Schmidt službeno priznao stradanje Roma i Sinta od nacističkih vlasti. Navedeno priznanje potaknulo je šire rasprave u njemačkoj zajednici oko pitanja obeštećenja i komemoriranja romskih i sintskih žrtava. Posljedica ovih višedesetljetnih rasprava bilo je podizanje spomenika romskim i sintskim žrtvama nacionalsocijalizma 2012. u Berlinu (Blumer, 2013; Margalit, 1997; Taylor, 2014, str. 189-190; Davis Lutz, 1995).

Istodobno, u socijalističkoj Hrvatskoj (Jugoslaviji) potisnuto je sjećanje na romske žrtve. U tom kontekstu treba istaknuti kako nije poznato da su jugoslavenske socijalističke vlasti priznale posebnost stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu, nego su one komemorirale žrtve bez navođenja njihova etničkog identiteta. Tako su kao središnji komemorativni diskurs jugoslavenskih (hrvatskih) vlasti bile istaknute fašističke "žrtve rata", a sam diskurs bio je oblikovan pod utjecajem ideološke koncepcije "bratstva i jedinstva svih naroda i narodnosti" (Karge, 2014, str. 19-21, 32, 138, 176-179; Vojak, 2015). Zbog toga su vlasti podizale brojne spomenike, njih oko 6000, "antifašističkim borcima, nevinim i mučenim žrtvama fašističkog terora" na području socijalističke Hrvatske (Banov, 2013, str. 681; Karge, 2014, str. 137). No od toga broja poznato je da se samo na jednom spomeniku izravno spominju romske žrtve. Odnosi se na spomen-obilježje koje je 1971. postavljeno na lokalitetu masovnih grobnica Roma u selu Ušticama, koje je u Drugom svjetskom ratu bilo dio ustaškoga sustava jasenovačkoga logora (Acković, 2007, str. 45-62). Romska imena žrtava bila su zabilježena na brojnim spomenicima, posebice na širem području Virovitice, Koprivnice i Zagreba. No pritom romskim imenima nije bila naznačena njihova etnička identifikacija, tj. bila su "utopljena" među brojnim imenima i prezimenima žrtava fašističkoga terora (Vojak i sur., 2019, str. 139-140; Šteković, 1998, str. 10-11, 28-33, 36, 47-49; Horvatić, 1987, str. 46; U Malim Grabričanima podignut spomenik, 1959, str. 2). Komemoracija za romske žrtve u Republici Hrvatskoj održala se tek 2. kolovoza 2012. u organizaciji romskoga saborskog

zastupnika Veljka Kajtazija i romskih nevladinih organizacija u selu Ušticama. Povod za obilježavanje 2. kolovoza jest sjećanje na stradanje romskih logoraša u Auschwitzu, gdje je nešto manje od 3000 njih bilo ubijeno 2. kolovoza 1944. godine (Kajtazi, 2012, str. 12, 15). U listopadu 2014. zastupnik Kajtazi potaknuo je u Hrvatskom saboru inicijativu da se taj datum prizna kao dan sjećanja na romske žrtve "porajmosa/holokausta", što je Hrvatski sabor usvojio 12. prosinca 2014. (Odluka o proglašenju Međunarodnog dana sjećanja na romske žrtve..., 2014). Isti je zastupnik u ožujku 2017. podnio prijedlog da se zamijene riječi "porajmos/holokaust" riječima "genocid u Drugom svjetskom ratu / Samudaripen". Objašnjenje za ovu promjenu jest neprimjerenost termina "porajmosa", zbog čega ga je valjalo zamijeniti pojmom "Samudaripen" (Hrvatski sabor, 2017). Ovaj je prijedlog prihvaćen 31. ožujka 2017. (Odluka o izmjeni Odluke o proglašenju "Međunarodnog dana sjećanja na romske žrtve..., 2017).

O OBRAZOVANJU O GENOCIDU NAD ROMIMA U EUROPI

Potreba obrazovanja o genocidu nad Romima prepoznata je od međunarodnih organizacija tek u zadnjih dvadeset godina. Među prvim međunarodnim institucijama koje su se posvetile rješavanju pitanja integracije romskoga genocida u obrazovni sustav europskih zemalja jest Vijeće Europe. Prvi relevantni dokument koji je donijela ova institucija bio je onaj od 31. listopada 2001. naslovljen "Recommendation Rec(2001)15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first-century Europe" ("Preporuka REC(2001)15 Vijeća ministara zemalja članica o podučavanju povijesti u Europi 21. stoljeća"). U dokumentu se u članku 6. naslovljenom "Teaching and remembrance" ("Poučavanje i sjećanje") propisuju, između ostalog, i preporuke kako pristupiti nastavi koja se odnosi na holokaust, genocid i druge zločine protiv čovječanstva, poput: osvješćivanja i razvijanja znanja kod učenika, poticanja promišljanja o ideologijama koje su prouzročile takvo stradanje, razvijanja posebnih edukativnih programa u obliku radionica za stručne pedagoške zaposlenike i sl. Drugim riječima, ovom su Preporukom propisani standardi i upute kako pristupiti podučavanju genocida nad Romima i Sintima (Council of Europe Recommendation, 2001). Vijeće Europe je zatim 17. lipnja 2009. donijelo "Recommendation CM/Rec(2009)4 of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma and Travellers in Europe" ("Preporuku CM/Rec (2009)4 Vijeća ministara zemalja članica o obrazovanju Roma i Putnika u Europi"). U ovoj je Preporuci unutar trećega dijela vezanog za kurikulum, nastavne materijale i obrazovanje nastavnika naveden članak 17, u kojemu je istaknuto kako se povijest i kultura Roma moraju na odgovarajući način

odražavati u općem kurikulumu(mu), što uključuje "predavanje o istrebljenju Roma kao dio Holokausta/genocida nad Romima" (Recommendation CM/Rec, 2009).

Zanimljivo je primijetiti kako je u navedenom dokumentu Vijeća Europe za genocid nad Romima upotrijebljen i termin "holokaust". To je razumljivo ako se ima na umu povezanost između stradanja Židova i stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu. Ovakav interes za poučavanje romskoga genocida posebno je bio primjetan kod dijela zastupnika u Vijeću Europe, koji su u lipnju 2009., na inicijativu dijela romskih nevladinih organizacija (Roma National Congress i International Romani Union), predložili uspostavljanje posebnoga dana sjećanja na stradale Rome u Drugom svjetskom ratu pod nazivom "International Remembrance Day of Roma Victims of the Pharraimos (Holocaust)" ("Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve pharraimosa/ holokausta"). Kao datum obilježavanja predložen je 2. kolovoza u znak sjećanja na 2. kolovoza 1944. kada je 2897 Roma ubijeno u Zigeunerlageru ("Ciganskom logoru"), sastavnom dijelu koncentracijskoga logora Auschwitz (Vojak, 2017, str. 141-142).

Unatoč navedenim Preporukama Vijeća Europe, i dalje su nedostajali relevantni pedagoški materijali. U tom kontekstu Vijeće je 2005. izdalo publikaciju "Factsheets on Roma History", koja je namijenjena pedagoškim i drugim stručnjacima kao dodatni nastavni materijal za poučavanje o povijesti Roma. Urednici ove edicije bili su Michael Wogg, Ulli Pawlata i Conny Wiedenhofer, a nastala je kao dio Romani Project na Sveučilištu u Grazu. U tim materijalima obrađena je tema romskoga genocida kao integriran i značajan dio povijesti Roma (Wogg i sur., 2005).

Vijeće Europe je zatim 2014. izdalo publikaciju Ellie Keen o obrazovanju o romskom genocidu. Ona je u "Predgovoru" istaknula kako je politika potpore obrazovanja o romskom genocidu dio politike Vijeća Europe osnaživanja i očuvanja etničkog identiteta među mladim Romima te istodobno sredstvo borbe protiv rasizma i diskriminacije, ali i u javnosti sve izraženijega govora mržnje protiv Roma. Nadalje, istaknuta je potreba razumijevanja vlastite (romske) povijesti, koja je "uvelike bila ignorirana i općenito zaobiđena od strane središnje historiografije" (Keen, 2014, str. 7). U djelu su istaknute smjernice vezane uz obrazovanje o romskom genocidu, poput isticanja važnosti poučavanja i komemoriranja romskih žrtava genocida, što je povezano sa suvremenom problematikom ugroženosti ljudskih prava kod Roma (Keen, 2014, str. 60-61). Iz navedenih smjernica uočljivo je povezivanje poučavanja o romskom genocidu s pitanjem diskriminacije i ljudskih prava samih Roma, što je shvatljivo imajući na umu kako su oni jedna od najugroženijih manjinskih skupina u Europi

i Republici Hrvatskoj (European Commission, 2015; Agencija Europske unije za temeljna prava, 2018; Pučki pravobranitelj, 2019, str. 2, 35, 40, 48-51). U Smjernicama je primjetan i naglasak na učenju "cijeloga društva" o ovoj temi, a ne samo učenika, što pokazuje potrebu za širim obrazovnim djelovanjem. Upravo kako bi se šira javnost bolje upoznala, a time i "obrazovala", o romskom genocidu, Vijeće Europe nedavno je uspostavilo posebnu internetsku stranicu o toj temi, na kojoj se mogu pronaći relevantni pedagoški materijali i publikacije (Roma Genocide webpage).

Sljedeća važna međunarodna institucija koja se bavi tematikom obrazovanja o romskom genocidu jest Međunarodni savez za sjećanje na holokaust – IHRA (International Holocaust Remembrance Alliance), koji danas čine 34 države članice, uz sedam država promatračica. Republika Hrvatska je članica ove organizacije od 2005. Unutar IHRA-e osnovan je Komitet za genocid nad Romima, kojemu je cilj obrazovati, istraživati i promicati sjećanje na genocid nad Romima i Sintima. Osim toga, ova organizacija nastoji poticati uvrštenje navedene teme u školske kurikulum(e) i kao dio poučavanja unutar Obrazovanja o holokaustu. IHRA je zajedno s Ministarstvom obrazovanja Austrije, austrijskom nevladinom organizacijom Verein Nationalsozialismus und Holocaust: Gedächtnis und Gegenwart te Memorial de la Shoah iz Pariza, pokrenula internetsku stranicu "Sudbina europskih Roma i Sinta tijekom holokausta" kao prvi sveobuhvatni online pedagoški izvor o ovoj tematici. Ova internetska stranica tematski pokriva događaje u trinaest europskih zemalja. Za stručne pedagoške djelatnike izdan je "Priručnik za nastavnike", u kojem su posebno obrađene biografije žrtava progona i logora, upotreba fotografija i drugih aspekata genocida nad Romima (Sudbina europskih Roma i Sinta tijekom holokausta – internetska stranica).

Treba navesti rad Ureda za demokratske institucije i ljudska prava (The Office for Democratic Institutions and Human Rights /ODIHR), koji djeluje unutar Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (*Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE*), a na pitanju obrazovanja o romskom genocidu. Ova je institucija organizirala stručne skupove, poput skupa "Teaching about the Roma and Sinti Genocide – Experiences and Good Practices within the OSCE Area" (2014.), na kojem se zaključilo da se teme genocida nad Romima i Sintima moraju poučavati kao dio borbe protiv diskriminacije. No pritom su na istom skupu istaknuti određeni nedostaci u predstavljanju ove tematike, kao i određena nesklonost obrazovnih stručnjaka i učenika prema ovoj temi. Navedena je i potreba za boljom integracijom ove teme u obrazovne sustave, što podrazumijeva i izdavanje nastavnih materijala i drugih pedagoških sredstava (OSCE-ODIHR, 2015, str. 9).

Agencija Europske unije za temeljna prava (The European Union Agency for Fundamental Rights) uključila se u problematiku obrazovanja o genocidu nad Romima. Tako valja istaknuti njihovu publikaciju "Excursion to the past – teaching for the future: Handbook for teachers", koju su 2010. izdali u Beču. U njoj su posebno obradili temu "Discrimination against Roma and Sinti" ("Diskriminacija protiv Roma i Sinta"), u kojoj su analizirali nacističku politiku progona Roma i Sinta uoči i u vrijeme Drugoga svjetskog rata. U završnim ulomcima ovog teksta navedeno je kako u mnogim zemljama Romi koji su preživjeli rat nisu priznati kao žrtve rasnih progona niti su dobili odgovarajuće odštete, a tek u 1990-im počele su se obilježavati komemoracije ovoga "zaboravljenoga genocida" (FRA, 2010, str. 24).

Europski parlament se kao politička institucija zauzeo za potrebu komemoriranja genocida nad Romima i Sintima. Slična inicijativa o uspostavljanju 2. kolovoza kao posebnoga dana sjećanja na romske žrtve bila je predložena 2012. i od dijela zastupnika u Europskom parlamentu, poput Lívie Járóke, Cecilie Wikström, Mikaela Gustafssona, Fernanda López Aguilara. Oni su napisali *Declaration on establishing a European Day of Remembrance for Victims of the Porajmos (Romani Holocaust)* ili *Deklaraciju o uspostavljanju Europskoga dana sjećanja na žrtve porajmosa (romskog holokausta)*, unutar koje je istaknuto kako se mora uspostaviti jedan europski dan sjećanja na žrtve porajmosa radi očuvanja sjećanja na žrtve i istodobno ojačavanja mira i stabilnosti. U *Deklaraciji* je istaknuto kako manjak znanja koje većinska zajednica ima o povijesti Roma, napose o njihovom stradanju u Drugom svjetskom ratu, u znatnoj mjeri pridonosi predrasudama o Romima, a time se otežava i njihova socijalna uključenost. Zatim se ističe potreba podupiranja sveučilišnih i institutskih istraživanja "nevolja" Roma kroz povijest i povezanosti u prošlosti između europskih društava i Roma (EPPGROUP, 2012). Nadalje, ova institucija bila je pokrovitelj Roma Genocide Remembrance Initiative, koju je 2013. i 2014. organiziralo TernYpe – International Roma Youth Network (OSCE-ODIHR, 2015, str. 12). Sljedeći važan korak u priznavanju stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu i potrebi obrazovanja o tome učinio je Europski parlament, koji je u travnju 2015. donio "Rezoluciju povodom Međunarodnog dana Roma – rasna netrpeljivost prema Romima u Europi i priznanje na razini EU-a dana sjećanja na genocid nad Romima u Drugom svjetskom ratu" (dalje *Rezolucija*). U *Rezoluciji* se Romi navode kao "najveća europska etnička manjina" i "povijesni dio društva u mnogim europskim državama", čime se smatraju dijelovima "europske kulture i vrijednosti". Nadalje, posebno je zanimljiv dio *Rezolucije* koji se odnosi na pitanje njihova stradanja u Drugom svjetskom ratu. Tako se

navodi kako je u tom ratu ubijeno "barem 500 000 Roma", a da se "genocid nad Romima" i dalje zanemaruje te kako on nije priznat u javnosti niti se predaje u školama, zbog čega se "romsko stanovništvo nalazi među 'zanemarenim' žrtvama genocida počinjenog za vrijeme Drugoga svjetskog rata" (*Rezolucija*, 2015). U nastavku *Rezolucije* preporučeno je da države članice Europske unije priznaju genocid nad Romima i obilježavaju poseban "Europski dan" sjećanja (*Rezolucija*, 2015). Može se zaključiti kako je ovom *Rezolucijom* Europski parlament priznao genocid nad Romima, kritizirajući njegovo zanemarivanje, zbog čega je predložio njegovo potpuno priznanje i potrebu za njegovim obilježavanjem posebnim danom, a sve u cilju sprečavanja rasne netrpeljivosti u državama članicama Europske unije. Isto je tijelo u listopadu 2017. donijelo "Rezoluciju Europskog parlamenta od 25. listopada 2017. o aspektima temeljnih prava u integraciji Roma u EU: borba protiv anticiganizma (2017/2038(INI))", u kojoj se neke odredbe odnose i na pitanje stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu. Tako se, između ostalog, pozivaju države članice da "odaju počast žrtvama holokausta nad Romima" i "jasno osude i kazne nijekanje holokausta nad Romima" (*Rezolucija*, 2017).

Ovakav pozitivan međunarodno-institucionalni kontekst zasigurno je utjecao na europske države u provođenju njihovih smjernica. Tako se može promatrati inicijativa Centra za istraživanje i edukaciju o holokaustu, nevladine organizacije iz Beograda, koja je pod uredništvom Milovana Pisarrija izdala potkraj 2018. *Obrazovne materijale o genocidu protiv Roma tijekom Drugog svjetskog rata i anticiganizmu u Srbiji: Džanes ko sem? (Do you know who I am?)*. Priručnik čine, uz uvodno poglavlje, tri poglavlja u kulturi i jeziku Roma, o povijesti i stradanju Roma u Europi i Srbiji u Drugom svjetskom ratu te poglavlje naslovljeno "Napomene za nastavnike", u kojemu se obrađuje pitanje obrazovanja o ovoj temi. Središnji dio publikacije čine primjeri kako organizirati nastavu o genocidu nad Romima na primjerima četiriju radionica uz upotrebu relevantne metodologije ("tekst metoda, analiza sadržaja, dijaloška metoda") (Pisarri, 2018).

Iz navedenoga se vidi da se važne međunarodne institucije u Europi unatrag dvadeset godina bave pitanjem obrazovanja o romskom genocidu. U tom kontekstu bile su organizirane konferencije, stručni (edukativni) skupovi, izdane brojne publikacije sa smjernicama kako treba raditi na ovom pitanju. Primjetno je kako je na međunarodnoj razini pitanje obrazovanja o romskom genocidu povezano s obrazovanjem o holokaustu, što upućuje na činjenicu kako se stradanje židovskoga naroda ne smije promatrati samo kao dio odvojene politike nacističkih vlasti i njezinih saveznica nego se mora

analizirati kao dio šire genocidne nacističke politike progona "neželjenih dijelova stanovništva", kakve su bile židovske i ne-židovske, među njima i romske, žrtve. U skladu s takvim promišljanjem prisutna je potreba cjelovitijeg obrazovanja, čime će se potisnuti (izbrisati) pridjev "zaboravljeni" genocid za genocid nad Romima, a time i jasnije sagledati razmjeri i posljedice nacističke politike i njezinih saveznica i prema Romima. Imajući na umu navedeni odnos prema obrazovanju o romskom genocidu na međunarodnoj razini, nameće se potreba analize odnosa prema ovom pitanju u Hrvatskoj, posebice u njezinu obrazovnom sustavu.

UKRATKO O ODNOSU HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE PREMA PITANJU GENOCIDA NAD ROMIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Da bi se razumio odnos hrvatskoga obrazovnog sustava prema pitanju romskoga genocida, treba se najprije ukratko osvrnuti na pitanje kako je ono (znanstveno) prikazano u hrvatskoj historiografiji.

Valja istaknuti kako vlasti u socijalističkoj Hrvatskoj (Jugoslaviji) nisu poticale znanstvena i druga istraživanja o genocidu nad Romima, što se odrazilo i na historiografiju, gdje sve do sredine 1980-ih nije bilo znanstvenih istraživanja o navedenoj temi. Do tada se stradanje Roma usputno navodilo u kontekstu stradanja žrtava fašizma u nekim monografskim djelima o razvoju Narodnooslobodilačke borbe na određenom području, ili pak u djelima u kojima su objavljena sjećanja preživjelih iz logora i sl. No sredinom 1980-ih dvije povjesničarke, Slavica Hrečkovski i Narcisa Lengel-Krizman, objavljuju svoje prve radove o ovoj tematici u hrvatskoj historiografiji, a njih slijedi i zagrebački časopis *Naše teme*, koji 1986. izdaje prvi tematski broj o stradanju Roma u Drugom svjetskom ratu na području nekih jugoslavenskih republika, poput Slovenije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. No i dalje se vidi izostanak sintetskih radova, i to sve do djela Lengel-Krizman iz 2003. *Genocid nad Romima: Jasenovac 1942.*, u kojem je analizirala stradanje romskoga stanovništva u logoru Jasenovac 1942., što se može smatrati prvim pokušajem sintetiziranja ove tematike. Ipak, ova tema i dalje ostaje nedovoljno istražena, posebice u kontekstu pitanja odnosa ustaških i nacističkih vlasti prema Romima, stradanja Roma u ustaškim logorima, deportacije Roma izvan Hrvatske na prisilan rad u njemačke logore i dr. Suvremena historiografska istraživanja na ovom području vide se u radovima Danijela Vojaka, Bibijane Papo, Alena Tahirija, Filipa Škiljana, Alexandra Korba i dr., no unatoč tome i dalje nedostaje sintetsko djelo kojim bi se potpuno obuhvatila kompleksnost ove tematike (Vojak, 2015, str. 353-369; Vojak, 2010, 229-239).

ODNOS HRVATSKOGA OBRAZOVNOG SUSTAVA PREMA PITANJU GENOCIDA NAD ROMIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Imajući na umu kako je pitanje stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu bilo nakon njegova kraja na margini interesa većine europskih država, logično je zaključiti da je takva situacija bila silno marginalizirana i u hrvatskom obrazovanju.

Ministarstvo obrazovanja i znanosti Republike Hrvatske i nadležna Agencija za odgoj i obrazovanje nisu se sve doneavno sustavno bavili integracijom teme stradanja Roma u kurikulum(nastavu) povijesti. Na tragu toga valja spomenuti inicijativu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, koje je 30. listopada 2003. donijelo "Odluku o osnivanju Dana sjećanja na Holokaust i sprječavanja zločina protiv čovječnosti", kojom je kao datum odabran 27. siječnja u spomen na oslobađanje logora Auschwitza. Istom odlukom propisana je izrada Smjernica za obilježavanja ovog dana te stručno usavršavanje učitelja i nastavnika (CAHRUM, 2013, str. 8). Prema Lorandi Miletić iz Agencije za odgoj i obrazovanje, "produkcija nastavnih materijala značajno se intenzivirala nakon studenoga 2005., kada je Republika Hrvatska primljena u Radnu skupinu za međunarodnu suradnju u području obrazovanja, sjećanja i istraživanja o holokaustu (ITF)" (Miletić, 2012, str. 6-7; Kovačević, 2018). Takva teza može se argumentirati, jer su nakon toga izdane (brojne) publikacije, ponajprije vezane uz područje obrazovanja o holokaustu. Tako je 2005. objavljen prijevod ITF-ovih *Smjernica za poučavanje o holokaustu* (dalje *Smjernice*), koje su bile podijeljene na nekoliko cjelina: Radna skupina za obrazovanje – Smjernice za poučavanje o holokaustu – Zašto poučavati o holokaustu?; Radna skupina za obrazovanje – Smjernice za poučavanje o holokaustu – Kako poučavati o holokaustu u školama; Radna skupina za obrazovanje – Smjernice za poučavanje o holokaustu – Smjernice za nastavu o holokaustu (Shoah); Prijevod zapisnika konferencije u Wannseeu kojim se učitelji i nastavnici mogu koristiti u poučavanju o holokaustu; Pravednici među narodima – Hrvatski pravednici (objavljeno 11. studenoga 2005.); Smjernice za studentske izlete na izvorna mjesta holokausta i druga mjesta (muzeji, spomenici i memorijalni centri). U *Smjernicama* se usputno spominju Romi i Sinti kao žrtve nacističkih vlasti, ali je naglasak stavljen na židovske žrtve (holokaust). Zanimljivo je primijetiti kako se u navedenim *Smjernicama* posebno ističe kako treba "izbjegavati uspoređivanje patnji bilo koje skupine ljudi s patnjama drugih skupina", uključujući i nacistički progon Roma i Sinta (Radna skupina za obrazovanje, 2005, str. 8-9).

Zagrebačka izdavačka kuća Durieux izdaje 2005. publikaciju *Holokaust u nastavi: priručnik za nastavnike*, što je prijevod djela *Teaching about the Holocaust: A Resource book for educators*, koji je 2001. izdao United States Holocaust Memorial Mu-

seum u Washingtonu. U samoj publikaciji obrađuje se i tema genocida nad Romima i Sintima, ističući kako je ova tema manje poznata učenicima, osim negativnoga prikaza i pogrdnih opisa koje su javno isticale nacističke vlasti. Zatim se ističe potreba boljeg upoznavanja povijesti i kulture Roma, kako bi učenici mogli razumjeti njihov drukčiji način života (United States Holocaust Memorial Museum, 2001, str. 6). Godinu dana kasnije Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa izdaje novu pedagošku publikaciju "Priprema za dan sjećanja na holokaust: Upute nastavnicima", i to u obliku "smjernica za pripremu Dana sjećanja na holokaust", a koji su izradili OESS-a i Yad Vashem. Iako je naglasak u publikaciji na obilježavanju holokausta ili stradanja židovskoga naroda u Drugom svjetskom ratu, spomenuto je i stradanje "Roma/Sinta (Cigana)" kao skupine stanovništva progonjene od nacističke vlasti jer su ih nacisti smatrali "rasno inferiornima" te je pritom istaknuto kako se i njih "treba pamtiti zajedno sa žrtvama holokausta" (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, 2016, str. 3, 9). U ovoj publikaciji vidljiva je tendencija da se zajedno sa židovskim žrtvama Drugoga svjetskog rata u poučavanje i komemoriranje uvrste i nežidovske žrtve, a među njima su i Romi. Time se diskurs kulture sjećanja na žrtve holokausta širi od same židovske zajednice te se njime obuhvaćaju i nežidovske žrtve. Posljedica toga bit će i primjena termina "holokaust" i na romske žrtve u Drugom svjetskom ratu.

Takav zajednički diskurs posebno će biti vidljiv u publikaciji Ministarstva znanosti, obrazovanje i športa, koje je zajedno s Agencijom za odgoj i obrazovanje izdalo publikaciju *Nastavni materijali za poučavanje o diskriminaciji, rasizmu i antisemitizmu*. Ovu pedagošku publikaciju pripremili su OSCE i Muzej kuća Anne Frank iz Amsterdama u suradnji s predstavnicima 7 zemalja uključenih u projekt. Pedagoški materijali izdani su u četiri publikacije, koje su međusobno (tematski) povezane: "Židovi u Europi do 1945.; Antisemitizam: vječni sukob?"; "Predrasude. U2?"; "Priručnik za učitelje i nastavnike: Antisemitizam. Stare i nove predrasude" (Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR, 2009a). U trećoj publikaciji "Predrasude. U2?" obrađeno je pitanje diskriminacije i predrasuda prema Romima, o čemu se govori osobnim iskazima troje mladih Roma, među kojima je jedan Rom iz Hrvatske. Zanimljivo je da se pitanje diskriminacije i predrasude time povezuje s povijesti progona Roma, gdje se navodi kako su oni bili "žrtve holokausta" (Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR, 2009b, str. 2, 4, 8-9). U sljedećoj publikaciji, "Priručniku za učitelje i nastavnike: Antisemitizam. Stare i nove predrasude", objavljen je rad "Romi u Hrvatskoj prije, za vrijeme i nakon Drugoga svjetskoga rata", u kojem se na dvije stranice analizira povijest stradanja Roma u NDH, navodeći kako su i oni bili žrtve ustaške rasne politike, no pritom se njihovo stradanje ne navodi poj-

movima "genocid" ili "holokaust" (Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR, 2009c, str. 33-34).

Potkraj 2018. izdana je pedagoška publikacija "Romi u Drugom svjetskom ratu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941.–1945: Priručnik za učitelje i nastavnike" autora Danijela Vojaka, Gorana Lapata, Ive Pejakovića i Nevena Kovačeva. Priručnik je podijeljen u četiri veće cjeline: "Projekt", "Stručni tekstovi", "Pedagoški materijali" i "Prilozi", a donosi izvorne dokumente i/ili njihove prijepise, slikovni materijal (fotografije, preslike novinskih članaka), povijesne karte (o masovnim zločinima nad Romima, njihove deportacije u jasenovački koncentracijski logor), koji mogu poslužiti u provođenju nastave na temu genocida nad Romima (Vojak i sur., 2018).

Iz navedenog se može zaključiti kako je tema genocida nad Romima i u hrvatskom obrazovnom sustavu postala sastavni dio šire edukacije o žrtvama holokausta, pri čemu se nastojalo povezati pitanje diskriminacije i predrasuda prema Romima u povijesti i sadašnjosti s antisemitizmom.

OSVRT NA KURIKUL(UM) NASTAVE POVIJESTI I TEMU GENOCIDA NAD ROMIMA

Izdavanje pedagoških materijala za temu genocida Roma može se smatrati prvim korakom u oblikovanju obrazovnoga procesa na tom području. Sljedeći korak bio je uvrštavanje ove teme u sam kurikulum nastave povijesti kao svojevrsan obrazovni temelj. Upravo to je izazvalo brojne polemike u stručnoj i široj javnosti. Prva polovina 2019. bila je na određeni način obilježena javnim i stručnim raspravama oko kurikulum(a) nastave povijesti. Treba navesti kako namjera ovog rada nije detaljno analizirati cjelokupni proces izradbe kurikulum(a) nastave povijesti, što bi zahtijevalo pisanje zasebnog rada, nego istaknuti neke od aspekata odnosa toga kurikulum(a) prema temi stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu.

Ministarstvo znanosti i obrazovanja osnovalo je u proteklih nekoliko godina više stručnih povjerenstava za izradbu kurikulum(a) povijesti, no oni su kritizirani zbog brojnih propusta kao posljedice određene borbe u ideološkom (političkom) utjecaju na obrazovanje. Tako se u jednoj od verzija kurikulum(a) tema genocida nad Romima uopće ne spominje, jer se time htjelo "izbjeći opterećenje teksta kurikulum(a)" (Šimičević, 2019). Tijekom javne rasprave u veljači 2019. održan je okrugli stol u organizaciji Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Između ostalih tema, dio sudionika usputno se osvrnuo i na pitanje odnosa prema romskom genocidu u predloženom kurikulum(u). U tom kontekstu, Goran Hutinec istaknuo je propust novoga kurikulum(a), jer zanemaruje "genocid nad Srbima i Romima" (Ponoš, 2019; Kršul, 2019). Unatoč određenim kritikama, Ministarstvo znanosti i obrazovanja donijelo je 20. ožujka 2019.

"Odluku o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj", u kojoj je spomenuto stradanje Roma u Drugom svjetskom ratu. Tako je za nastavu povijesti osmih razreda osnovne škole u četvrtoj cjelini naslovljenoj "Politika" pod "Sadržaji za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda" naveden progon Roma pod temom "Politika terora nad građanima (posebice Židovima, Srbima i Romima). Antifašizam – partizanski pokret. AVNOJ i ZAVNOH..." (Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest..., 2019). U istoj Odluci za nastavu povijesti četvrtih razreda Prirodoslovno-matematičke, jezične, prirodoslovne i klasične gimnazije pod "Sadržaji za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda" naveden je isti ishod (Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest..., 2019).

U prosincu 2019. planiran je završetak Savjetovanja sa zainteresiranom javnosti o Prijedlogu kurikuluma predmeta Romski jezik i kultura – model C. U tom prijedlogu predviđena su tri sata za četvrti razred srednje škole u domeni "Vrijeme i prostor" tema "položaj Roma na području Hrvatske i Europe za vrijeme Drugoga svjetskog rata". Između ostalog, od učenika se očekuje da

"...analizira položaj Roma uoči, za vrijeme i nakon završetka Drugoga svjetskog rata na području Hrvatske i Europe...prepoznaje temeljna obilježja politike prema Romima koja se provodila u NDH, nacističkoj Njemačkoj i drugim zemljama saveznicama i razumije političke i društvene okolnosti u kojima je nastala...analizira izvore uključujući svjedočanstva preživjelih osoba...razumije posljedice stradanja Roma za vrijeme Drugoga svjetskog rata na današnji položaj Roma u Hrvatskoj...uspoređuje proces priznanja genocida nad Romima u Hrvatskoj, i na razini europskih i međunarodnih institucija..." (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019).

ZAKLJUČAK

Romsko stanovništvo stradalo je za Drugoga svjetskog rata u većini europskih zemalja, što je posebno bilo izraženo na području NDH. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata došlo je do zaborava ili marginalizacije kulture sjećanja na romsku žrtvu, što se odražavalo i na izostanak sustavnih znanstvenih istraživanja ove tematike. Takva se situacija počela mijenjati tek od 1960-ih, što je dovelo do priznanja stradanja Roma u nekim europskim državama, posebice u Njemačkoj na početku 1980-ih. Danas se romsko stradanje smatra genocidom u većini europske historiografije te u najvišim političkim institucijama Europske unije i brojnih drugih (europskih) država. Ovaj proces priznavanja i slijedom toga komemoriranja romskoga stradanja i dalje traje u nekim europskim državama. Posljedice takva "mačehinskog" odnosa mnogih europskih dr-

žava prema stradanju Roma posebno se (loše) odrazilo na njihovu prisutnost u kurikulum(um)ima većine sustava obrazovanja europskih država. Zbog toga su se neke međunarodne institucije (poput Vijeća Europe, Europskoga parlamenta, OESS/ODIHR, FRA, IHRA-e i drugih) uključile u rješavanje pitanja obrazovanja o romskom genocidu, i to tako da su na temelju stručnih analiza izdale određene pedagoške smjernice kako bi se provodilo navedeno obrazovanje. Ono što je vidljivo u politici navedenih međunarodnih institucija jest intencija da se obrazovanje o holokaustu poveže s onim o genocidnom stradanju nežidovskih žrtava Drugoga svjetskog rata, napose Roma. Istodobno s ovom praksom u drugim europskim državama, u hrvatskom obrazovnom sustavu i danas se vidi izostanak obrazovanja o romskom genocidu. Romsko stradanje gotovo da se ne spominje u udžbenicima povijesti i svedeno je tek na nekoliko riječi ("i oni su stradali..."). Ministarstvo znanosti i obrazovanja u zadnjih je petnaestak godina kroz proces pojačanog obrazovanja o holokaustu istodobno i postupno uključivalo temu genocida nad Romima u hrvatski obrazovni sustav. No i dalje je bio primjetan izostanak kvalitetnije integracije teme stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu u hrvatski obrazovni sustav, što je potaknulo koncipiranje znanstvenih projekata o stradanju Roma, i to uz pomoć nadležnoga Ministarstva znanosti i obrazovanja i nekih međunarodnih institucija.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Council of Europe Recommendation (2001)15 of the Committee of Ministers to member states, "On history teaching in twenty-first-century Europe", 31 October 2001, ("Preporuka REC(2001)15 Vijeća ministara zemalja članica o podučavanju povijesti u Europi 21. stoljeća"). <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=234237>

Hrvatski Sabor (2017). *Obrazloženje*, klasa 960 01/17-02/06, urbroj 65-17-03, 2. 3. 2017. <http://www.sabor.hr/prijedlog-odluke-o-izmjeni-odluke-o-proglasenju-me>

Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2019). *Prijedlog kurikulumuma predmeta romski jezik i kultura – model c*. <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=8420>

Odluka o proglašenju Međunarodnog dana sjećanja na romske žrtve porajmosa/holokausta koji se obilježava 2. kolovoza. *Narodne novine*, 151/2014.

Odluka o izmjeni Odluke o proglašenju "Međunarodnog dana sjećanja na romske žrtve porajmosa/holokausta koji se obilježava 2. kolovoza". *Narodne novine*, 32/2017.

Odluka o donošenju kurikulumuma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj. *Narodne novine*, 27/2019.

Recommendation CM/Rec(2009)4 of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma and Travellers in Europe.

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900016805b0a1c

Rezolucija (2015). *Rezolucija Europskog parlamenta od 15. travnja 2015. povodom Međunarodnog dana Roma – rasna netrpeljivost prema Romima u Europi i priznanje na razini EU-a dana sjećanja na genocid nad Romima u Drugom svjetskom ratu* (2015/2615(RSP)). Europski parlament. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d1509576-7400-11e6-b076-01aa75ed71a1/language-hr>

Rezolucija (2017). *Rezolucija Europskog parlamenta od 25. listopada 2017. o aspektima temeljnih prava u integraciji Roma u EU-u: borba protiv anti-ciganizma* (2017/2038(INI)). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2017-0413&language=HR&ring=A8-2017-0294>

Roma Genocide webpage – Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide>

Sudbina europskih Roma i Sinta tijekom holokausta – internetska stranica. <http://www.romasintigenocide.eu/hrvatski/home>

Wogg M., Ulli, P i Wiedenhofer, C. (2005). *Factsheets on Roma history*. Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/roma-history-factsheets>

Literatura

Acković, D. (2007). Uštica – najveći romski grad mrtvih. U S. Tišma (Ur.), *Okrugli sto Odgovornost države Hrvatske za izvršeni genocid nad srpskim narodom i drugim narodima u periodu 1941. – 1945. i 1991. – 1995. godine* (Okrugli stol – Beograd, 9. marta 2007.) (str. 45–62). Pešić i sinovi.

Agencija Europske unije za temeljna prava (2018). *Drugo istraživanje Europske unije o manjinama i diskriminaciji Romi – odabrani rezultati*. Ured za publikacije Europske unije. <https://op.europa.eu/hr/publication-detail/-/publication/d1e36336-3168-11e8-b5fe-01aa75ed71a1>

Antigypsyism – A reference paper (verzija lipanj 2017). <http://antigypsyism.eu/wp-content/uploads/2017/07/Antigypsyism-reference-paper-16.06.2017.pdf>

Banov, I. Š. (2013). *Hrvatsko kiparstvo od 1950. do danas*. Naklada Ljevak.

Blumer, N. (2013). Disentangling the hierarchy of victimhood. Commemorating Sinti and Roma and Jews in Germany' national narrative. U A. Weiss-Wendt (Ur.), *The Nazi genocide of the Roma: Reassessment and commemoration* (str. 205–228). Berghahn.

CAHROM (2013). *Overview on the recognition of the genocide of Roma and Sinti (Pharrajimos / Samudaripen) and on the officialisation of the date of 2 August as a Commemoration day for the victims of World War II in member states of the Council of Europe*. Council of Europe.

Davis Lutz, B. (1995). Gypsies as victims of the holocaust. *Holocaust and Genocide Studies*, 9(3), 346–359. <https://doi.org/10.1093/hgs/9.3.346>

EPPGROUP (2012). *Roma Holocaust: MEP Livia Járóka initiates Europe-wide recognition of Remembrance Day*. <https://www.eppgroup.eu/newsroom/news/livia-jaroka-mep-initiates-recognition-of-remembrance-day>

European Commission (2015). *Special Eurobarometer 437: Discrimination in the EU in 2015: Summary*. Directorate-General for Justice

and Consumers (DG JUST). https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2077_83_4_437_ENG

FRA (2010). *Excursion to the past – teaching for the future: Handbook for teachers*. The European Union Agency for Fundamental Rights, Vienna.

Horvatić, F. (1987). *Spomenici NOB-a općine Koprivnica*. Muzej grada Koprivnice.

IHRA. <https://www.holocaustremembrance.com/member-countries/croatia>

Kajtazi, V. (2012). *Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve holokausta, 02. 08. 2012. Centar za provedbu integracija u Europsku uniju. Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH 'Kali Sara'*.

Karge, H. (2014). *Sećanje u kamenu: okamenjeno sećanje?* Biblioteka XX vek.

Keen, E. (2014). *Right to remember: A handbook for education with young people on the Roma Genocide*. Council of Europe.

Kovačević, L. (2018, 2. veljače). *O Jasenovcu se uči, ali ne i o životu Židova prije i poslije rata*. <https://www.vecernji.hr/vijesti/holokaust-jasenovac-1223642>

Kršul, D. (2019, 21. veljače). *S Filozofskog oštre kritike na kurikulum povijesti: Vraća nas u 20., čak i u 19. stoljeće!* <https://www.srednja.hr/zbornica/s-filozofskog-ostre-kritike-kurikulum-povijesti-vraca-nas-20-cak-19-stoljece>

Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR (2009a). *Nastavni materijali za prevenciju antisemitizma i ostalih oblika diskriminacije*. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OSCE/ODIHR); Kuća Anne Frank; Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske; Agencija za odgoj i obrazovanje. <https://www.azoo.hr/index.php?view=article&id=1539&naziv=razvijanje-nastavnih-materijala-za-prevenciju-antisemitizma-i-ostalih-oblika-diskriminacije-oess-i-kue-anne-frank>

Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR (2009b). *Nastavni materijali za prevenciju antisemitizma i ostalih oblika diskriminacije: Predrasude, diskriminacija, rasizam i antisemitizam*. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OSCE/ODIHR); Kuća Anne Frank; Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske; Agencija za odgoj i obrazovanje.

Kuća Anne Frank, OSCE/ODIHR (2009c). *Nastavni materijali za prevenciju antisemitizma i ostalih oblika diskriminacije: Priručnik za učitelje i nastavnike: Antisemitizam. Stare i nove predrasude*. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OSCE/ODIHR). Kuća Anne Frank; Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske; Agencija za odgoj i obrazovanje.

Lengel-Krizman, N. (2003). *Genocid nad Romima: Jasenovac 1942*. Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac.

Margalit, G. (1997). The justice system of the Federal Republic of Germany and the Nazi persecution of the Gypsies. *Holocaust and Genocide Studies*, 11(3), 330–350. <https://doi.org/10.1093/hgs/11.3.330>

Miletić, L. (2012). *Poučavanje o holokaustu u Republici Hrvatskoj i suradnja s međunarodnim organizacijama*, str. 6–7. (neobjavljeni rad). https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:z3mvXbBM3QgJhttps://www.azoo.hr/images/Strucni2012/jesenski_rok_2012/Pouavan

je_o_holokaustu_i_suradnja_s_meunarodnim_organizacijama.doc
+&ccd=3&hl=hr&ct=clnk&gl=hr

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2016). *Priprema za dan sjećanja na holokaust: Upute nastavnicima*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

Nicolae Ciolan, V. (2006). *The role of diplomacy in achieving representation and participation for the Roma* (Dissertation). Faculty of Arts, University of Malta. [http://www.diplomacy.edu/sites/default/files/23082010104317%20Nicolae%20\(Library\).pdf](http://www.diplomacy.edu/sites/default/files/23082010104317%20Nicolae%20(Library).pdf)

OSCE-ODIHR (2015). *Teaching about and commemorating the Roma and Sinti Genocide practices within the OSCE area*. OSCE – Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR).

Pisari, M. (2018). *Džanes ko sem? (Da li znaš ko sam?): Edukacioni materijali o genocidu nad Romima tokom Drugog svetskog rata i anticiganizmu u Srbiji*. Centar za istraživanje i edukaciju o holokaustu. <http://cieh-chre.org/en/wp-content/uploads/sites/3/2018/07/Dzanes-ko-sem-EN-WEB-S6s.pdf.pdf>

Ponoš, T. (2019, 22. veljače). Dramatični apel znanstvenika o spornom kurikulumu: "Nastavu povijesti opet vraćamo u 19. stoljeće". *novilist.hr*. <http://novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Dramaticni-apel-znanstvenika-o-spornom-kurikulu-Nastavu-povijesti-opet-vracamo-u-19.-stoljece>.

Pučki pravobranitelj (2019). *Izješće pučke pravobraniteljice za 2018. godinu*. <https://www.ombudsman.hr/hr/izvjesca-puckog-pravobranitelja/>
Radna skupina za obrazovanje (2005). *Smjernice za poučavanje o holokaustu – Kako poučavati o holokaustu u školama*. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, ITF. <https://mzo.gov.hr/vijesti/smjernice-za-poucavanje-o-holokaustu/1489>

Šimičević, H. (2019, 22. veljače). Desni marš na povijest. *portalnovosti.hr*. <https://www.portalnovosti.com/desni-mars-na-povijest>

Šteković, L. (1998). *Romi u virovitičkom kraju*. Radnička štampa.

Taylor, B. (2014). *Another darkness, another dawn: A history of Gypsies, Roma and Travellers*. Reaktion Books.

U Malim Grabričanima podignut spomenik. (1. 8. 1959.). *Glas Podravine*, str. 2.

United States Holocaust Memorial Museum (2001). *Teaching about the Holocaust: A Resource book for educators*. United States Holocaust Memorial Museum.

Vojak, D. (2010). O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija? *Historijski zbornik*, 63, 215–240.

Vojak, D. (2015). Izbor iz bibliografije radova o stradanju Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U D. Vojak (Ur.), *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941. – 1945.* (str. 353–369). Institut društvenih znanosti, Ivo Pilar; Romsko nacionalno vijeće.

Vojak, D. (2017). Roma Holocaust in Croatia: From marginalization to formal recognition and commemoration. U T. M. Buchsbaum i S. Karpralsk (Ur.), *Beyond the Roma Holocaust: From resistance to mobilisation* (str. 131–149). Österreichische Botschaft Warschau; Taiwpu Universitas.

Vojak, D. (2018a). Zaboravljene žrtve Drugog svjetskog rata ili o stradanju Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941. – 1945. U A. Benčić, S. Odak i D. Lučić (Ur.), *Jasenovac: manipulacije, kontroverze i povijesni revisionizam* (str. 245–284). Javna ustanova Spomen područje Jasenovac.

Vojak, D. (2018b). Komemoracija romskih žrtava Drugog svjetskog rata u socijalističkoj Hrvatskoj, 1945. – 1991. *Zgodovinski časopis*, 72(3-4), 440–461.

Vojak, D., Tomić, F. i Kovačev, N. (2019). Remembering the "Victims of Fascist Terror" in the Socialist Republic of Croatia, 1970–1990. *History and Memory*, 31(1), 118–150. <https://doi.org/10.2979/histmemo.31.1.0118>

Vojak, D., Pejaković, I., Lapat, G. i Kovačev, N. (2018). *Priručnik za učitelje i nastavnike Romi u Drugom svjetskom ratu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj: 1941. – 1945.* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Stiftung "Erinnerung, Verantwortung und Zukunft". <https://www.pilar.hr/2018/12/objavljen-prirucnik-romi-u-drugom-svjetskom-ratu-u-nezavisnoj-drzavi-hrvatskoj-1941-1945/>; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=8953>

Education on the Roma Genocide in the Second World War in the Republic of Croatia

Danijel VOJAK

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb, Croatia

The Roma population has been living in Croatian territories for more than six centuries and during that period was mostly persecuted by state and local authorities who sought to assimilate them. Such antigypsyism political practice was not unique only for the Croatian territory but was practiced in most other European countries. After World War II there was no commemoration and recognition of Roma victims in most European countries, including socialist Croatia (Yugoslavia). Such marginalization of the culture of remembrance of Roma war victims was reflected in the lack of education on this subject in the Croatian education system, where it is mostly mentioned in only a few words. The paper focuses on the analysis of how the issue of Roma suffering in the Independent State of Croatia (NDH) and Europe is (un)integrated into the Croatian education system.

Keywords: Roma, Independent State of Croatia (NDH), genocide, education

Međunarodna licenca / International License:
Imenovanje-Nekomercijalno / Attribution-NonCommercial